

EVLİLİĞİ SORGULARKEN: *LEVÂYİH-İ HAYAT*

Emel KEFELİ*

ÖZET

19. yy dünyada özellikle de Avrupa ve Amerika'da kadının konumunu sorguladığı ve bağımsızlığını aradığı bir dönüm noktasıdır. Osmanlı toplumunda da Batı medeniyetinin yeni kavram ve değerleri ile karşılaşan kadın değişmeye başlar. *Levâ-yih-i Hayat*'ta (1897) ilk kadın romancılarımızdan Fatma Aliye Hanım farklı evlilik tanımları çerçevesinde Osmanlı toplumundaki kadın-evlilik ilişkisini inceler. 19. yüzyılda bir aydın kadın yazarın gözlemlerini aktaran romandaki evlilik tanımları ve kadın- evlilik ilişkisinin günümüzde de benzer özellikler göstermesi eseri 21. yüzyılda da güncel kılmaktadır.

Anahtar kelimeler:

Tanzimat, kadın, evlilik.

Giriş

19. yüzyıl, dünyada özellikle Avrupa ve Amerika'da kadının konumunu sorguladığı ve bağımsızlığını aradığı bir dönüm noktası olur. Reformcu kimliği ile tanınan Abba Gould Woolson 1874'de "Ben varım... Bir eş olarak değil, bir anne olarak değil, bir öğretmen olarak değil öncelikle kendim için var olmaya hakkı olan bir kadın olarak varım." ¹ şeklindeki açıklamasında dönem için yeni, henüz tam anlaşılabilen cesur bir fikri ortaya atarak, bir "yeni kadın tipi" teklif etmektedir. Amerikan kadınları bu açıklamayı izleyen yıllarda bu fikri özümseyip bilincine vardıkça evlilik ile ilgili görüşleri değişmeye başlamış; fabrika işçisi, terzi, öğretmen, yazar, sanatçı ve daha pek çok alanda kadın olarak değil birey olarak mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Avrupa'da İngiltere ve Fransa'da 1880 ve 90'lı yıllar kadın konusunun en çok tartışıldığı yıllardır. 1879'da Kopenhag Kraliyet Tiyatrosu'nda ilk kez oynanan İbsen'in *Bir Bebek Evi* oyunu bu

* Doç. Dr. Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/emelkefeli@yahoo.com

¹ Marilyn Yalom, (Çev. Z. Yelçe-N. Domaniç) *Antik Çağlardan Günümüze Evli Kadının Tarihi*, Çitlenbik Yayınları, İstanbul 2002, s. 279-281.

yeni kadın tipinin, kadının eş ve anne olmanın dışında varolma isteğinin simgesi olmuştur. Ancak Nora eşlik ve annelik görevlerinden vazgeçtiği ve geleneksel değerlere hakaret ettiği gerekçesiyle sert bir biçimde eleştirilmiştir.

19. yüzyılda kadın konusundaki bu gelişmeler Osmanlı toplumuna da yansır. Tanzimat dönemi (1839-1896) Osmanlı toplumunda kadının sosyal yaşamı, hakları, aile içindeki yeri bakımından önemli bir dönüm noktasıdır. Tanzimat'ın getirdiği sosyo-kültürel değişim üst ve orta tabaka kadınının toplumsal hayata girişini hazırlar.² 1842 de Avrupa'dan getirilen ebe kadınlar tarafından Tıbbiye'de verilen kurslar, 1858 de açılan ilk kız rüştiyeleri, 1869 da eğitime başlayan sanayi okulları öncelikle kentlerde yaşayan kadınları etkiler.³ Tanzimat döneminde kadının eğitimi ve toplum içindeki yeri ile ilgili olarak getirilen yenilikler ilk sonuçlarını II. Abdülhamit döneminde verir. Bu değişimler klâsik ev kadınının yanı sıra işçi kadın ve aydın kadın tiplerini yaratır. İşçi kadın; mahalle mektebini bitirdikten sonra el becerilerini geliştiren ve “ehl-i namus” bir kadın usta yanına çırak olarak verilerek hayata atılan, üretmeye başlayan kadındır. Aydın kadın, konak eğitimi alan “üst tabaka kadını”dır. El becerileri yerine aklını kullanan, düşünen; erkekle birlikte gündelik hayatın olaylarını kavramak isteyen ve sorgulayan kadın tipidir.

Yeni tanınan bir medeniyetin, batı medeniyetinin kavramları, yaşama biçimi, düşünceleri toplumun günlük hayatına da yansır. Batılılaşmanın getirdiği değişimler en çok batılılaşmanın mihenk taşı olan kadının hayatını etkilemektedir. “Doğu-Batı ikilemi, uygarlığın maddî ve manevî tanımlarının ayrışması çerçevesinde biçimlenir. Batı toplumunun modeline dönüşme çabaları ile birlikte kadının eğitim hakkı ve özgürlüğü, sosyal hayat içindeki yeri, görücü usulü evlilik tartışılmaya başlar. Bu tartışma Batıdan gelen yenilikleri teknik, idarî ve maddî yönleriyle sınırlamak isteyenler ile uygarlığı bütün olarak algılayan çağdaşlaşmak için geleneği değiştirmek isteyen görüşler çerçevesinde farklı kollardan gelişir.⁴

² Tanzimat Döneminde Osmanlı toplumunda kadının hayatı ile ilgili değişmeler, Şinasi, Namık Kemal, Ahmet Midhat Efendi gibi kadın eğitimi ve kadının toplumdaki yeri üzerine düşünen, bu konuların önemine dikkati çeken yazarların kalemiyle edebî eserlere yansır.

³ Şehmus Güzel, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul 1985, III, 858.

⁴ Nilüfer Göle, *Modern Mahrem*, Metis Yayınları, İstanbul 2001, s. 50-51.

Toplumdaki tüm bu değişimler yeni bir kurgu içinde en canlı ifadelerini edebî eserlerde bulurlar. Bu çalışmada, toplumsal değişimler ve sosyal gelişmelerle ilgili geniş bir veri tabanı sunan Tanzimat dönemi romanlarından, kadın ve evlilik temasını işleyen *Levâ-yih-i Hayat (Hayattan Sahmeler)* merkez alınarak eğitilmiş, birey olma mücadelesi veren genç kadınların evlilik deneyimleri ve evlilik tanımları, yer yer romanın yazarı Fatma Aliye Hanımın⁵ otobiyografisi ile bağlantılandırılarak incelenmektedir.

1. Aydın Kadının Prototipi: Fatma Aliye Hanım

Osmanlı toplumunda aydın kadın tipinin ilk örneklerinden biri olan Fatma Aliye Hanım (1864-1926), *Muhâzarât* adlı romanını yayınladıktan sonra Osmanlı toplumunda kadının modernleşme hareketinin önemli bir ismi hâline gelir. Kadın haklarının bir Osmanlı kadını tarafından ilk kez savunulmasında da *Nisvân-ı İslâm* (1891) ile başlangıç noktasını oluşturur.⁶

Fatma Aliye Hanımın yetişmesinde bir devlet adamı, hukukçu ve tarihçi olan babası Ahmet Cevdet Paşa, ağabeyi Ali Sedat Bey ve Ahmet Midhat Efendi gibi erkeklerin önemli rolü vardır.⁷ Köklü bir ailenin kızı olarak dadılarla büyüyen, kitaba, okuma ve araştırmaya özel bir ilgisi olan Fatma Aliye Hanım konağın kültürel ortamından ve ağabeyinin aldığı özel derslerden yararlanarak kendini yetiştirir. Konağa piyano dersi vermek için gelen Refika Hanımdan, babasından gizli, Fransızca öğrenir. Bir rastlantı sonucu babası, onun Fransızca öğrendiğini farkedip, gösterdiği gelişme dikkatini çekince özel ders aldirmaya başlar. Fatma Aliye Fransızca öğrenme macerasını “*O zamanlar kız çocuklarına Fransızca öğretmek henüz müteammim (yaygın) değil idi. Yalnız bir iki familyadan başka müslüman famil-*

⁵ Fatma Aliye Hanım hakkında ayrıntılı bilgi için şu kaynaklara başvurulabilir: Emel Aşa, *Fatma Aliye Hanım, Hayatı-Eserleri-Fikirleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul 1993; Mübeccel Kızıltan, (1991). “Öncü Bir Kadın Yazar: Fatma Aliye Hanım”, *Journal of Turkish Studies Türklük Bilgisi Araştırmaları Fahir İz Armağanı I, XIV*, 1993; Mübeccel Kızıltan, *Fatma Aliye Hanım -Yaşamı-Sanatı-Yapıları ve Nisvân-ı İslâm*, Mutlu Yayıncılık, İstanbul 1993; Mübeccel Kızıltan-Tülay Gençtürk, (Haz) Atatürk Kitaplığı Fatma Aliye Hanım Evrakı Kataloğu I, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, İstanbul 1993.

⁶ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi (Makaleler IV)*, : İletişim Yayınları, İstanbul 2000 (8. bs.), s. 34.

⁷ Ahmed Midhat Efendi, romanlarında kadının eğitilmesinin gerekli olduğuna inanan erkeklere/babalara; eşinin kendisine fikir arkadaşlığı etmesini isteyen kocalara söz vererek kadının eğitilmesinin gerekliliğini vurgular.

yalardan hiç birisi bunu kabul etmemişler idi. Bizim familya dahi bu hilâfگیرândan olup ezciümle vâlidem bile benim Fransızca okuduğumu görecek, anlayacak olsa ma'azallah te'âlî-i dinimi tebdîl (değiştirme) etmişim kadar işe ehemmiyet vererek ona göre mümâna'at (engel olmak) için elinden geleni icrâdan geri durmayacağı derkâr idi"⁸ şeklinde dile getirirken dönemdeki kadın-eğitim ilişkisine dikkati çekmektedir. Ahmet Midhat Efendi ve babası Ahmet Cevdet Paşa ile yaptığı felsefî sohbetlerin onun fikir dünyasının gelişmesine önemli katkısı olmuştur .

Evliliğin eğitimini engelleyeceğini düşünen Fatma Aliye Hanım diğer genç kızlar gibi evlilik hayalleri kurmaz. Ancak devrin gelenek ve göreneklerine göre kutsal ve gerekli addedilen evliliği gerçekleştirmek zorunda kalır. Kendisi için uygun görülen II. Abdülhamit'in yaverlerinden kolağası Faik Bey ile "hayat arkadaşlığı" edebileceğini düşünerek evlilikle ilgili endişelerini bertaraf etmeye çalışır. Ancak Faik Beyin evliliklerinin ilk yıllarında eşinin kitap okumasını yasaklaması Fatma Aliye Hanım için katlanılması güç bir durumdur. Eşinin yasaklarına, aldığı terbiye uyarınca ses çıkarmaz, gizli gizli okumalarını sürdürür ve sonunda Faik Beyin de onayını almayı başarır.

Muhâzarât, Refet, Udî, Levâ-yih-i Hayat ve *Enîn* gibi romanlarında kadın, kadın ve evlilik, kadının çalışması gibi konuları işleyen Fatma Aliye Hanım, *Tercüman-ı Hakikat, Hanımlara Mahsus Gazete, Mehasin* v.d. gazete ve dergilerdeki yazıları, makaleleri ve çeşitli konuşmalarında da kadının eğitimi ve sorunları üzerinde durarak onları aydınlatmaya çalışmıştır. Chicago'da World's Colombian Exposition Woman's Library, The Woman's Library of the World's Fair kataloğu için kendisinden kitapları ve biyografisi istenmiştir. 1893'de Chicago'dan gelen kitaplarının büyük ilgi gördüğünü belirten bir mektup Atatürk Kitaplığı Fatma Aliye Hanım Evrakı Kataloğu'nda yer almaktadır.⁹

Hayatından bazı kesitleri, deneyimlerini romanlarında yarattığı kahramanlara yükleyen, gerçek hayatında ver(e)mediği bazı tepkileri kahramanları aracılığıyla ortaya koyan, romanlarında muhafazakâr kimliğinden yer yer sıyrılarak cesur kararlarla okurlarına seslenen yazarın eserleri, ya-

⁸ Ahmet Midhat Efendi (1893), *Fatma Aliye Hanım yahut Bir Muharrir-i Osmaniyye'nin Neş'eti*, (haz. Bedia Ermat) Sel Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 37.

⁸ Tülay Demircioğlu Geçtürk, *Hayattan Sahneler (Levâ-yih-i Hayat)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2002.

⁹ Tülay Demircioğlu Geçtürk, *a.g.e.*

şam öyküsünden hareketle okunduğunda “yaşanmışlık” kendini hissettirirken anlam derinleşmekte, eserlerin Türk kadın tarihi açısından yeri belirginleşmektedir.

2. *Levâyah-i Hayat* ve Evlilik Tanımları

Eserin kurmaca bir dünyanın bir biçim aracılığıyla görünür kılınmasından doğan bir olgu olduğu görüşünden hareket edersek, biçim en az içerik kadar önemlidir. Mektup, kadının iç dünyasını ve birey olma sürecindeki iç çatışmasını ortaya koyabilecek en iyi tekniklerden birisidir. Fransız trajedilerindeki iç monologların yerini aldığı düşünülen mektuplar romanlarda iletişim/dışa açılma aracı ya da gerçeği farklı görünümleyle sunma amacıyla kullanılabilirler.¹⁰

“*Mektup insandır veya insan mektuptur. Hatta daha da iyisi mektup kadındır.*”¹¹ şeklinde düşünen Lanson, kadının dünyasını anlamının zorluğu ile mektuplardaki satır aralarını anlamının ve tahlil etmenin güçlüğü arasında bir paralellik kurar. En güzel mektupları yazan Cicero, Fénelon, Voltaire gibi büyük yazarları da “*hassas sınırlara sahip veya kadın inceliğini taşıyan kişiler*” olarak tanımlarken, mektubu kadın inceliğini ve hassasiyetini taşıyan bir tür olarak niteler. Fatma Aliye Hanımın günlük yaşamın akışına en uygun tür ve “ruhun tasviri” gibi özellikleri olan mektubu *Levâyah-i Hayat*'ta anlatım tekniği olarak kullanması anlamlıdır. Mektuplar yazara, evliliği aynı anda farklı açılardan inceleme ve kadın ruhunu tahlil etme olanağı verirler. Mektup sözcüğündeki samimiyet, içtenlik, duygu aktarımı gibi anlamlar ve zarf içindeki mektubun sunuş biçimindeki kapalılık, gizlilik ile kadının bastırıldığı, gizlemek zorunda kaldığı duygular arasında da biçimsel bir ilgi kurulabilmektedir.

Aldığı terbiye ve geleneksel davranış biçimi olarak susmak/katlanmak zorunda kalan kadın, sorunlarını paylaşma ihtiyacı hisseder. Bu paylaşım, kadının iç sesi ve dışa açılma aracı olarak nitelenen mektuplar aracılığıyla sağlanır. Yazar, mektuplar aracılığıyla kadın - evlilik ilişkisine aynı anda farklı açılardan bakar, bu ilişkiyi nesnel bir biçimde yargılama olanağını bulur.

İçeriği açısından *Levâyah-i Hayat* yenilikleri ve toplumdaki etkilerini işleyen diğer Tanzimat dönemi romanları gibi tezli roman özelliği gösterir. Kadının eğitimi sorununa farklı bir açıdan yaklaşır; eğitilen ve sorgu-

¹⁰ Emel Kefeli, *Anlatım Tekniği Olarak Mektup*, İstanbul 2002, s. 167-170.

¹¹ Geneviève Bouzinac-Haroche, *L'Epistolaire*, Hachette, Paris 1995, s. 11.

layan kadının, “aydın kadın”ın, toplum ve aile içindeki konumunu irdeler. Evinin dışına çıkamayan, aldığı eğitim dolayısıyla hayatı farklı bir gözle değerlendirebilen; yerini, duygularını, evliliğini sorgulayan kadın mutsuz olmaktadır. Evliliğin kendisine kazandırdığı annelik onuruna önem veren kadın, eşiyile olan ilişkilerine de özen gösterir. Aynı çatıyı paylaşmak ve hayata karşı eşi tarafından korunmak yeterli değildir. “Ortak zevk”, “düşünce düzeyinde paylaşım” gibi yeni kavramlar çerçevesinde evdeki konumunu sorgulamaya başlar. “Anlaşılamayacaksam ne için eğitildim?”, “Kim için eğitildim?” gibi sorular soran kadın değişik aşk ve evlilik tanımlarına ulaşır. Ancak ekonomik koşulları kararlarını etkilemekte, özgürlüğünü kısıtlamaktadır. Aldığı eğitim onu geleneksel biçimde düşünmeye ve davranmaya devam eden kadınlardan farklılaştırmaktadır. Geleneksel değerler ile Batıdan gelen yeni değer ve kavramlar arasında sıkışır kalır.

Üç farklı tecrübe yaşayan üç kadın, Mehabe, Fehame ve Sabahat¹² arasındaki mektuplar farklı evlilik tanımlarını içermektedirler: Mehabe'nin evliliği “bahtiyarlık mukavelesi” (mutluluk anlaşması); Fehame'nin evliliği “taayyüş kontratosu” (geçindirme anlaşması); Sabahat'in evliliği “birey olma çabasındaki kadının evliliği”dir. Nebahat ve İtimad evlilik deneyimleri olmayan, gözlemlerinden hareket ederek evlilik tanımlarını oluşturan “gözlemci genç kızlar”, gelin adaylarıdır (Romandaki simgesel değerleri dikkate alınarak ve tekrara düşmemek için bundan sonra Mehabe (M); Fehame (F); Sabahat (S) harfleriyle gösterilecektir).

2.1 Bahtiyarlık Mukavelesi

M'nin evliliğini simgeleyen bu tanıma F'nin gözüyle yapılan değerlendirme sonucunda ulaşılır. Yazarın bu tavrı nesnel bir yaklaşım sergilemek istediğini gösterir. Bahtiyarlık mukavelesi, birbirlerini mutlu etmek için evlenen çiftlerin evliliğinin tanımıdır. Bu tür evliliklerde; koca “refîk-i hayat” (hayat arkadaşı); aşk “muhabbet-i zevciyye” (karı koca sevgisi)dir. Ayıp, korku, pişmanlık, utanç ve günahtan arınmış olarak evlilikte yaşanan “muhabbet-i zevciyye”nin kişiye vereceği haz ve toplum önündeki saygınlığı vurgulanır.

¹² Romanda karakterlere verilen isimler karakter özellikleriyle paralellik gösterir. Mehabe (ululuk, azamet), Fehame (anlayışlılık), Sabahat (güzellik, letafet), İtimad (güven), Nebahat (şan, şeref, onur) Müeyyed (kuvvetlendirilmiş, sağlam). Fatma Aliye Hanım, farklı konumlarda yaşayan kadın kahramanlarına verdiği isimlerle kadının ortak paydası olarak gördüğü ‘güçlülük, üstünlük, anlayış ve kararlılık’ gibi özelliklerini vurgulamaktadır.

19. yüzyılda Avrupa'da kentsoylu sınıfta bir yandan evliliği savunan bir yandan da bireleşme kaygısı ile kadının cinsel isteklerinin susturulmasını tartışan görüşler, bireysel duyguların evlilik içine alınmasının gerektiğini göstermiş, geleneksel ahlâka uygun olan evliliğin meyvesi olarak -anlamı tam olarak belirlenemeyen- “karı-koca sevgisi” diye bir kavramın doğmasına neden olmuştur.¹³ Fatma Aliye Hanım tarafından kullanılması bir rastlantı olmayan bu kavram, her iki toplumda gelenek ile yenilikler arasında kalan toplumun tavrı ve kadının durumunu belirleme açısından önemlidir. Mutlu olmak isteyen kadın “ayıpsız, günahsız karı-koca sevgisine” sığınır.

Balzac'ın evliliği inceleyen *Physiologie du Mariage* adlı eseri evliliğin bir anlaşma olması bağlamında; *Les Mémoires de deux jeunes Mariés* (1842) (İki Yeni Gelinin Hatıraları) adlı mektup-romanı ise aynı eğitimi alan, manastırdan ayrıldıktan sonra farklı ortamlarda hayatlarını devam ettiren iki genç kadının evlilik ile ilgili görüşlerini, Paris-taşra perspektifleriyle okuyucularına aktarırken yer yer *Levâyah-i Hayat* ile kesişmektedir.¹⁴

M bir bakıma yazarın sözcüsüdür. Okumaları ile Avrupa kültürüne açılan yazarın gelenekler çerçevesinde yenilikleri kabullenen tavrını ortaya koymaktadır. Uygun kişiyle yapılacak bir evliliğin, geleneklere uygun olarak sürülen bir hayatın vereceği mutluluktan söz ederken Fatma Aliye Hanım, Batı uygarlığından gelen yeni kavramlara, yeni fikirlere açık, eğitilmiş ama geleneklerinden ödün vermeyen bir yaklaşım sergiler. Verdiği tanım toplumdaki belli bir sosyal çevre, ekonomik yapı içindeki genç kızlar için geçerlidir. Evlilikte yaşanan romantik, sıcak ve “yasal aşkın” toplum ve kişi açısından değeri vurgulanır. Yazarın toplumun uygun gördüğü çerçeve içinde kalan muhafazakâr tavrı, M'nin görüşleriyle okura yansır.

Fatma Aliye Hanımın Faik Bey ile evlenirken evliliğin eğitimini engelleyebileceğini¹⁵ düşünmesi ancak Faik Bey ile hayat arkadaşlığı edebileceğini düşünerek teselli bulması yazar ile M'nin evliliği arasındaki paralelliği hatırlatan önemli bir ayrıntıdır.

¹³ Simone de Beauvoir (Çev. B. Onaran), *Kadın “İkinci Cins” Evlilik Çağı*, Payel Yayınları, İstanbul 1986, s.27.

¹⁴ Emel Kefeli, “İki Farklı Toplumda Kadın ve Evlilik Temalarını İşleyen İki Mektup-Roman: *İki Yeni Gelinin Hatıraları* ve *Levâyah-i Hayat*”, *Karşılaştırmalı Edebiyat İncelemeleri*, Kitabevi, İstanbul 2000, s. 99-106.

¹⁵ Evliliğin kadının yükünü arttırdığı ve kendisini geliştirmesini engellediği görüşü Ahmet Midhat Efendinin *Felsefe-i Zenan* (1870) adlı eserinde de işlenmektedir. Evliliği erkek yazarın kaleminden kadın bakış açısıyla inceleyen *Felsefe-i Zenan* ile *Levâyah-i Hayat* birbirlerini tamamlayan eserlerdir.

2.2. Taayyüş Kontratosu

Taayyüş kontratosu hayat garantisi olarak açıklanır. Bu tür evliliklerde koca, evini idare edecek, karısını besleyip geçindirecek kişidir. Eve erkek; çocuklara baba, “veliyy-i ni’met” (birine yaşadığı sürece iyilik ve bağışta bulunan kişi) olarak tanımlanır. Bu tanıma uyan evlilik kadın için zamanla “kanâat etmek/katlanmak” anlamlarını yüklenir. Bu şartlarda bir evliliği yaşayan F'nin gözüyle verilen bu tanımların yer yer M tarafından eleştirilmesi yazarın evliliği nesnel biçimde sorgulayan tavrının bir diğer kanıtıdır.

F, ekonomik nedenlerle, kendisine uygun olmayan bir eşle, yetiştiğinden farklı bir ortamda evliliğini sürdürmek zorunda kalmıştır. Farklı bir eğitim, hayat felsefesi ve yaşam tarzına sahip eşlerin anlaşması zordur. Haslet, fıtrat ve terbiyenin farklı olması evlilikteki sorunların en önemli kaynağıdır.

F'nin görüncesinin evliliği de bu tür sorunların yaşandığı bir diğer evlilik örneğidir. Aynı ortamda yetişmiş olmasına rağmen “fıtrat” farkı bu evlilikte kadını mutsuz eder. Üstelik eşini sevdiği için o, F'den daha mutsuzdur. Kendisine ilgi göstermeyen ve başka kadınlarla aldatan adamı sevmesi, katlanmayı güçleştirir.

Eve sarhoş gelen, eşine saygı ve sevgi beslemeyen bir koca; çocuklarına sevgi göstermeyen bir baba; gelinin hırpalanması için çeşitli bahaneler bularak huzursuzluğu arttıran bir faktör olarak kayın valide, mutsuz evliliklerin topoğrafyasının vazgeçilmez unsurlarıdır. “*Zevc olamayan adam hiç olmazsa peder olsun.*”¹⁶ cümlesi evliliği “taayyüş kontratosu” olarak tanımlayan kadının evlilikten beklentisini gösterir. Ekonomik özgürlüğü olmayan kadın çocukları için sarhoş, kendisini sevmeyen bir koca ve kayın valideye katlanmak zorundadır. Bu kadın için evlilik “geçinmek/yaşamak” anlamlarını içerir. F'nin evliliği bu özellikleri taşır.

Evliliğin “mukavele-i akd” (evlilik anlaşması) olarak tanımlanması ve “*mukavele-i akde dahil olacak bir erkek ne gibi vazife ile mükellef olacağını bilmedi değil mi?*” sorusu; “erkeğin kadını “taht-ı izdivacına” almakla taahhüdât altına girmiş olması” gibi düşünceler kadının evliliği artık kar-

¹⁶ Fatma Aliye Hanım, *Levâ-yih-i Hayat*, Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası, İstanbul 1315/1899, s. 21.

şıklı bir anlaşma olarak algılamakta olduğunu; haklarını, evlilikte tarafların karşılıklı yükümlülüklerini sorguladığını göstermektedir.¹⁷

Evliliği “taayyüş kontratosu” olarak tanımlarken F, mutluluk ve aşkı ekonomik koşullarla ilişkilendirir. Ekonomik kaygıların evliliğin devamı için temel nedenler olduğu durumlarda F'ye göre sevmek, sevişmek ikinci derecede önem taşır. İlk koşul “hüsn-i refakat”tir. Bunun için de öğrenmemek, nefret etmemek gerekir. Mutluluk, âşık olmak F'ye göre M'nin dünyasına has özelliklerdir. F, M'nin “insan ruhunun gıdası ve insan hayatında vazgeçemeyeceği sevmek ve sevilme ihtiyacı” şeklindeki aşk tanımını “âşık, hem de bahtiyar bir âşıkın” sözleri olarak niteler. M ile kendisinin aşk tanımları arasındaki farkı “kuyumcunun önünden geçerken vitrinde pırlanta bir dal gören bir fakir ile onu edinebilecek maddî gücü olan bir kişinin” duygularını örnek göstererek açıklar.

F'ye göre aşk “gençlere musallat olan bulaşıcı bir hastalık”tır. İlâcı “vuslat”tır ve kavuşan âşıklar birbirlerini umursamamaya, birbirlerinin kusurlarını görmeye başlarlar. Aşk ve tutku, yerini alışkanlığa bırakır. Aşk bir gün fen sayesinde mikrobu bulunabilecek bir hastalık olarak görülürken naturalist bir gözlem sergileyen F'nin bu düşüncesi 19. yüzyılda etkin bir düşünce sistemi olan pozitivizmin izdüşümü, insanın gittikçe duyarsızlaşmasının, bilimin insan hayatının her alanında etkin olmaya başladığının bir göstergesidir.

M, aşkın maddiyatla birleştirilmesini eleştirip fennin maneviyat karşısında güçsüz kaldığını vurgularken Osmanlı toplumunun yer yer pozitivizm karşısında aldığı tavrı hatırlatır. M'nin bu yaklaşımı, yenilikler karşısında geleneklerini unutmayan¹⁸ Fatma Aliye Hanımın muhafazakâr tavrı ile de örtüşür.

F'nin “katlanmak” olarak tanımladığı evliliğinde paylaşmak diye bir kavrama yer yoktur. Bu durum, onun iç sesi olan mektuplarını gizleme-

¹⁷ Balzac *Physiologie du Mariage* adlı eserinde evlilik akdini farklı bir biçimde yorumlamaktadır. “Kadın, sözleşme yoluyla elde edilen bir mülktür; taşınabilir mallardandır, çünkü kim alırsa onun olur; kadın, aslında erkeğin eklentisidir.

¹⁸ Batının Osmanlı toplumunun modernleşmesine etkileri konusunda iki kültürel ve toplumsal tasarının belirginleştiği vurgulanır: Birincisi, geçmişin kültürel ve ahlâkî mirasını koruyarak, Batı uygarlığının tesirini teknik, idarî ve maddî yönleriyle sınırlandırarak modernleşme; ikincisi uygarlığın bütün olduğu görüşünden yola çıkarak geleneği değiştirmek isteyen ya da farklı yorumlayan modernleşme. Bu konuda ayrıntılar için bkz. Nilüfer Göle, *Modern Mahrem*, s. 50-57; Niyazi Berkes, *Türkiyede Çağdaşlaşma*, Ankara 1973, Bilgi Yayınevi.

siyle belirginleşir. Bu ayrıntı üzerinde durarak mektuplarını eşinden gizlememesi gerektiğini söyleyen M duygularını ve sorunlarını ifade edemeyen/paylaşamayan eşlerin sorununa işaret eder. M, F'nin mektuplarını okuyan eşinin hatalarını görebileceğini, evliliğini gözden geçirebileceğini düşünmektedir. Mektuplar erkek için eşinin iç dünyasını ortaya koyan, onu daha iyi anlamasına yardımcı olacak belgelerdir. Bazı insanların yaşlansalar bile çocuk kalabildiklerine ve nasihate ihtiyaçları olduğuna dikkat çeken M, bu tür insanlara yardım etmenin gerekli olduğunu vurgular. Bu yardımı “kadın olduğum o beni idare ve siyânete memur olduğum hâlde ona benim akıl öğreteceğim? Zimam-ı idaremi eline vermiş oldukları bir adam benim idareme muhtac olursa bu ne haldir? Ben kadın olduğum hâlde böyleyim de erkek oldukları hâlde hep erkekler ne için böyle değildir demek hakkın yoktur. Cenâb-ı hakkın seni bu kadar mükemmel halk buyurmuş olduğuna şükrelemek borcundur.”¹⁹ şeklinde değerlendirir. Bazı niteliklerin kadında bulunduğu durumlarda kadının desteğiyle eşlerin ilişkilerindeki aksaklıkları düzeltebileceklerine, aile içinde erkekle kadının “birbirini tamamlar” konumunda bulunduğu dikkati çeken bu yorum kadın-erkek eşitliği açısından devri ve Türk feminizm tarihi için önemli bir saptamadır.

Mektuplar, kadını “taayyüş kontratosu” olarak tanımlanan bir evliliğe yönelten nedenleri de ele alırlar: F geçinmek için başka çaresi olmadığından “kendisine uygun olduğu söylenen” birisiyle evlendirilmiştir. Başka çaresi olmadığı için evliliği “kurtuluş” olarak seçen genç kız örneğidir. Bu şartlardaki genç kızlar için evlilik bir sığınak, geçim yoludur. Kendilerini “sevecek, düşünecek, acıyacak” bir eş hayal ederler. Eşlerini seçerken sevgi ve ortak zevkler gibi özellikler üzerinde durma haklarının olmadığı düşünürler.

2.3. Birey Olma Çabasındaki Kadının Evliliği

F ve S'nin evlilikleri romanda mutsuz evlilikler olarak işlenmektedir. S mutsuzluğunu sorgular, ihanet karşısında suskun kalmaz. Eşiyle “uyumlu bir çift” olmadıklarını, bu nedenle evliliğini sürdürmek istemediğini söyleme cesaretini gösterir. F ile S, evliliklerini uygun kişilerle yapmamış olmaktan kaynaklanan bir benzerlik sergiler. Mutsuzluk gerekçeleri ve verdikleri karar ile farklılaşırlar.

¹⁹ Fatma Aliye Hanım, *Levâh-ı Hayat*, İstanbul 1899, s. 55.

S'nin “*Ben senin gibi cihana küsmüş, dünyasından vazgeçmişlerden değilim.*”²⁰ şeklindeki sözleri F'nin suskun tavrına bir eleştiridir.

F'nin “*Bu telâşım zevciniz ile olan uygunsuzluklardan dolayı tahammülünüzün tükenmiş olması cihetiyle o hususta söylediğiniz sözler için değildir. Zira mesele sizin için bizlere olduğu gibi değildir. Ama zannınız vechile benim dünyaya küsmüş, cihandan geçmiş olmaktığımdan değil, belki beni dünyadan geçiren, böyle cihana küstüren, çaresizlik ve mecburiyet bizi sizden başka bir hâlde buldurmaktadır. Öyle bir azm ü cezminizde yalnız zevcinizden iftirâk meselesini düşünecektiniz. (...) Çocuklarınızı istediğiniz gibi beslemeye, ta’lim ve terbiyeleri için lâzım gelen sarfiyata kudretiniz vardır. Onlar pederlerinin yanından çıkarıldıktan sonra buldukları maişetten aşağı bir sûret-i maişete düşmeyeceklerdir.*”²¹ şeklindeki cevabı F'nin katlanma sebeplerini ve suskun tavrını açıklar.

S'nin başkaldırısı, F'nin katlanması mutsuz iki genç kadının farklı koşullardaki davranışlarıdır. S geleneklere başkaldıran, -kadının özgürlüğü, seçme hakkı, hayatını istediği gibi yönlendirme özgürlüğü gibi- Batı uygarlığının getirdiği yeni kavramlarla düşünen, davranan geleneğe boyun eğmeyen “yeni kadın” tipine örnektir. Başkaldırısında ekonomik şartlarının iyi olması en önemli faktördür. “Evliliği sürdürmek istemeyen”, bir başka deyişle “eşinden ayrılmak isteyen kadın olmak” ve bu konumda toplum içinde hayatını devam ettirmeyi göze almak 19. yüzyılda önemli bir karardır.

Bu kararı ile S, yazarın birey olma çabasındaki kadını destekleyen cesur yüzünü ortaya koyan bir tiplemedir. Kendi evliliğinde de yer yer uyumsuzluklar yaşayan ancak aldığı terbiye, gelenek ve göreneklerine saygısından dolayı Fatma Aliye Hanım bir anlamda “katlanan/suskun kalan kadın”dır. Kadının iyi bir eş ve anne olmak için eğitilmesi gerektiğini belirtirken gelenek ve göreneklere bağlı kalarak modernleşme görüşünü savunan yazar, S aracılığıyla kadının kendisini anlamayan bir eşten ayrılma kararı vere(bile)ceğini ifade eder, kadının birey olma çabasının somut bir örneğini verir.²² Kurguladıkları dünyayı okurlarına sunarken takma ad kullanmak, anı, mektup aracılığıyla okurlarına seslenmek gibi çeşitli maskeler kullanan yazarlar böylece özel hayatları, düşünce dünya-

²⁰ Fatma Aliye Hanım, *a.g.e.*, s. 73.

²¹ Fatma Aliye Hanım, *a.g.e.*, s. 82-83.

²² Nükhet Esen, “Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu”, *Journal of Turkish Studies Türk-lük Bilgisi Araştırmaları*, Agah Sırrı Levend Hatıra Sayısı I, Vol.24. Cambridge 2000

ları ile sanatları arasına bir mesafe koyduklarına inanırlar.²³ Fatma Aliye Hanım da özel hayatı ve düşünce dünyasındaki muhafazakâr tutumuna S tiplmesi ile farklı bir boyut kazandırmaktadır.

Kadının durumunu sorgulaması bağlamında, 11. mektuptaki Müeyyed örneği de ilgi çekicidir. Müeyyed'e evlenmesi için gösterilen kişi ile ilgili olarak sorulan “*Beğendin mi?*” sorusuna “*Beğenmek mi ? Daha ne bileyim ki beğeneyim!*” şeklinde verdiği cevap görücü usulüyle evliliğe yöneltilen bir eleştiridir.²⁴ Görücü usulü ile yapılan evliliklerde eşler birbirlerini kısa sürede tanıyamamaktadırlar. Müeyyed eşini tanıma fırsatı ister, erkeğin de kendisini sevdirmek için bir çaba harcaması gerektiğini vurgular. Geleneksel evlilik biçimini sorgular, kadının seçme hakkına işaret eder. Birçok genç kızın içinden geçen ama söyleyemediği düşünceleri söyleme cesaretini gösterir. Müeyyed de S gibi geleneksel kalıbın dışına çıkabilen bir genç kızdır. Evliliğin karşılıklı sevgi saygı gibi değerlerle ayakta duracağına inanmaktadır. Ancak gördüğü örnekler onu o kadar korkutmuştur ki eşini sevmekten korkar. Sever de ihanete uğrarsa bu acıya katlanamayacağı - yazarın daha önce F'nin görünüşü ile örneklediği durum - düşünür.

3. Evliliğe Eleştirel Bakış: Nebahat ile İ'timâd'ın Mektupları

Nebahat ve İ'timâd evlilikleri izleyen genç kızlardır. Nebahat ile İ'timâd arasındaki mektuplar²⁵ evliliğe nesnel bir yaklaşım olarak değerlendirilir. Farklı evlilikleri izleyen ve bir hakem konumunda olan bu gençler, evliliği bir “taayyüş kontratosu” olarak görmez, gelinliğin tellerine pullarına kapılmaz, evliliği anne olma şerefi ile tanımlar; çocuklarına sıcak bir yuva sunabilecekleri bir ortamı yaratacak bir evliliği “ideal evliliği” tercih ettiklerini belirtirler. Bu mektuplaşmalarda, erkeklerin hoşlandığı “düşünmeyen, aldatılabileceklerinin farkında olmayan “budala ve duygusuz kızlar”ı, kadının “geleneksel tutumunu” eleştirirler. Kocalarının güzelliğinden, gelinliklerinin tel ve pullarından başka birşey düşünmeyen genç kızların daha mutlu olabildikleri, düşünmek ve sorgulamanın kadının mutsuzluk nedeni olabileceği gibi görüşleri ile Rousseau'nun “ilkel

²³ Pierre Louis Rey, *Le Roman*, Hachette, Paris1992.

²⁴ Şinasi'nin, *Şair Evlenmesi* adlı tiyatro eseri görücü usulüyle evliliği, toplumda yaygın olan evlilik geleneklerini eleştiren ilk örneklerdendir.

²⁵ Fatma Aliye Hanım, *a.g.e.*, s. 101-110.

insanın mutluluğu” görüşünü hatırlatırlar. Bilmek ve sorgulamak kişiyi mutsuz eder. Bu düşünceler, Nebahat'in mektubunda biraz daha ileri götürülerek “budala ve ruhsuz kızlara haset etmek” şeklini alır.

Mükemmel bir kadının kendisine uygun olmayan bir eşle evlenip mutsuz olması (Sabahat örneği) Nebahat'i üzer. İ'timâd, Nebahat'in mutsuz evlilik tablosu karşısında kapıldığı karamsarlığı eleştirir. “*Bu tahsil ve tedris, bu emek ne için?*” sorusunu “*İnsan olmak, insanlığı anlamak, içinde yaşadığı cihanı öğrenmek için yani kendimiz için değil mi?*”²⁶ sorusuyla cevaplar. Bu soru kadının birey olma çabasını vurgular.

İ'timâd, çevresindeki mutsuz tablolara rağmen iyimserdir. İdeal evliliklerin olabileceğini düşünür. Mutlu olmak için her türlü olanaklara sahip oldukları hâlde hayatı kendilerine ve çevrelerine zehir eden erkeklere acır. Bu acıma duygusunun ardında sorumsuz, zayıf kişilikli erkeklere yönlendirilen ciddi bir eleştiri yer almaktadır.

İyi eğitim alan bir kadının bunca emeği eş, yoldaş olacağı bir erkek için harcamasını -hele bu erkek onun duygularını, hayat felsefesini paylaşmayacaksa- anlamsız bulurlar.

“*Hep düşünüyorum. Evet! Bu tahsil ve tedris, bu emek ne için!... Bir gün olup da eş yoldaş olacağımız bir adama beğendirmek, dinletmek onun takdirine mazhar olmak için değil mi? Ablam bu kadar çalıştırdı. Şimdi kime dinletiyor, kime beğendiriyor?*”²⁷ Nebahat'in bu düşünceleri evlilikte paylaşmanın önemini ve eşlerin uyumsuzluğunun neden olduğu mutsuzluğu vurgular.

S o n u ç

Levâ-yih-i Hayat, 19. yüzyılda Batıdan gelen yeni fikirlerle değişen ve yeni kavramlarla tanışan Osmanlı toplumunda, kadının gözüyle evlilik kurumunu incelemekte ve farklı evlilik tanımları sunmaktadır. Mutlu ve mutsuz evlilikler karşıtlığına paralel olarak katlanan kadın-birey olmak isteyen/başkaldıran kadın karşıtlığı çerçevesinde evlilik mercek altına alınır.

Romanda yapılacak kapalı okuma (lecture incluse) her mektubu taşıdığı ileti açısından öne çıkarır. Belirlenen bir konu etrafında farklı görüşleri birleştirmemizi sağlar. Mehabe, Fehame, Sabahat gibi karakterlerin

²⁶ Fatma Aliye Hanım, *a.g.e.*, s. 106.

²⁷ Fatma Aliye Hanım, *a.g.e.*, s. 101-102.

özel hayatlarından kesitler verilerek, evlilik kurumu “polyscopik ” bir yaklaşımla (çok yönlü gözlem) incelenir.

Dış dünyayı (espace extérieure) merkez alan bir okuma -bu okuma farklı bir zamanda yapılmaktadır- metnin yazıldığı dönemle ilgili sosyal veriler açısından önem taşır. Kapalı okuma ve dış dünyayı merkez alan okumalar ışığında 19. yüzyılda kadın-evlilik ilişkisini aydınlatan *Levâiyih-i Hayat*, gerek biçim gerekse içeriği ile Tanzimat döneminde kadının iç sesi, bastırılmış duygularını, sorunlarını günümüze aktaran bir roman ve belge olarak aile tarihi ve Türk feminizm tarihi için değerli veriler içermektedir.

Aydın bir kadının kalemıyla yazılan, 19. yüzyılın sosyal yaşamında kadından yola çıkan romandaki kadın-evlilik ilişkisinin 21. yüzyılda da benzer özellikler göstermesi, kadın nüfusun büyük çoğunluğu için evliliğin hâlâ “taayyüş kontratosu” olma özelliğini koruması, eseri 21. yüzyılda da güncel kılmaktadır.

“A CRITICAL APPROACH THE MARRIAGE: *LEVÂYIYH-I HAYAT*”

Abstract

In the world, especially in Europe and the USA, the 19th century is an important period for the emancipation of the women. In this period the ottoman woman in front of the European ideas, concepts and standards of judgement also began to change. This change appears in the social life particularly in the family structure and life.

Fatma Aliye, the famous novelist of the Tanzimat period, in her novel named “Levâiyih-i Hayat” (Scenes of the life) describes and analyses the marriage life with different critical descriptions from an intellectual woman writer's point of view.

What makes this novel worth mentioning and bringing out at the beginning of the 21st century is the similarities of the feminine experience in the marriage between the 19th and the 21st centuries.

Keywords

Women in the ottoman society, Tanzimat, marriage.

